

WERKGROEP

MIDDELNEDERLANDSE
ARTES-LITERATUUR

W-MAIL

JAARGANG 4 (2003) NUMMER 2

INHOUD

Vierde WEMAL-studiedag

- De medische wereld in Middeleeuwen en Renaissance 2
Orlanda Lie

Repertorium van Ria Jansen-Sieben 5

- Aanvullingen V
Ria Jansen-Sieben

Doctoraalscriptie - Op kuurreis naar Aken en Burtscheid 1554 10

- Fabiola I.W.M. van Dam*

Recent verschenen literatuur en recensies 16

- Erwin Huizenga*

Aankondiging Colloquium 'Wetenschap in vertaling' 23

- Latijnse en vernaculaire vertalingen van wetenschappelijke teksten
in het middeleeuwse Europa

VIERDE WEMAL-STUDIEDAG

DE MEDISCHE WERELD IN MIDDELEEUWEN EN RENAISSANCE

DATUM EN TIJD: VRIJDAG 14 NOVEMBER 2003, 13.00 – 17.30

LOCATIE: UNIVERSITEIT UTRECHT, DRIFT 21, SWEELINCKZAAL

Op vrijdag 14 november aanstaande zal in Utrecht de vierde WEMAL-studiedag plaatsvinden. Deze bijeenkomst zal, evenals de vorige studiedag in maart 2002, in het teken staan van de feestelijke presentatie van een nieuwe WEMAL-publicatie in de reeks *Artesliteratuur in de Nederlanden*. Dit tweede deel betreft een studie over Middelnederlandse chirurgische teksten en is geschreven door Erwin Huizenga, met als titel: *Tussen autoriteit en empirie. De Middelnederlandse chirurgieën in de veertiende en vijftiende eeuw en hun maatschappelijke context*. (Voor een samenvatting van de inhoud, zie W-mail 3 (2002), nr. 2, p. 3-4.) Het boek is inmiddels bekroond met de Prijs voor de geschiedenis van de geneeskunde, de farmacie en de diergeneeskunde, periode 1999-2002, van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde van België.

Naar aanleiding van het verschijnen van dit boekwerk is door het bestuur een studiedag georganiseerd rondom het thema 'De medische wereld in Middeleeuwen en Renaissance'. Vier lezingen bestrijken evenzoveel uiteenlopende perioden waarin diverse aspecten van de medische wereld aan de orde worden gesteld. Naast Erwin Huizenga zelf presenteren drie andere specialisten op het gebied van de geschiedenis van de geneeskunde en de chirurgie hun kennis en onderzoeksresultaten.

PROGRAMMA

Vanaf 13.00

Ontvangst met thee en koffie.

13.30 – 13.45

Welkom en introductie door Orlanda Lie. Aanbieding van het eerste exemplaar van *Tussen autoriteit en empirie* aan Hans van Dijk, hoogleraar Middelnederlands aan de Universiteit Groningen.

13.45 – 14.00

Erwin Huizenga:

Chronologisch overzicht van enkele belangrijke ontwikkelingen in de chirurgie en de geneeskunde in de late Middeleeuwen en vroege Renaissance.

Ter oriëntatie op de lezingen die volgen worden met behulp van een hand-out in een kort overzicht enkele kenmerken van het doorgeven van chirurgische en medische kennis in handschrift en tekst overzichtelijk op een rij gezet. Daarbij passeren de belangrijkste auteurs en titels de revue.

14.00 – 14.30

Marianne Elsackers:

Middeleeuwse embryologie en Oudfries recht.

Een speurtocht naar de bron van een Oudfries tekst over de stadia van ontwikkeling van de foetus, die hoort bij een Oudfries wetstekst over abortus, leverde een breed scala aan middeleeuwse teksten over embryologie op. Onderzoek hiervan liet zien dat er twee typen zijn, die beide teruggaan op klassieke medische teksten over embryologie.

14.30 – 15.00

Robrecht van Hee:

Van barbiers en chirurgijns in de zestiende-eeuwse Lage Landen.

Barbiers en chirurgen maakten in de zestiende eeuw, een periode waarin middeleeuwse kennis en vaardigheden nog steeds een grote rol speelden, in de Nederlanden een belangrijke ontwikkeling door. Als gevolg van de toenemende invloed van de gilden ging het onderscheid tussen beide beroepsgroepen, dat in de Middeleeuwen geleidelijk was toegenomen, steeds meer vervagen. De stedelijke autoriteiten probeerden paal en perk te stellen aan de wildgroei van kwakzalvers en onbevoegde genezers door met verordeningen het beoefenen van de chirurgie aan strenge beperkingen te onderwerpen.

15.00 – 15.30

Koffie- en theepauze.

15.30 – 16.00

Hans Houtzager:

De snijkunst verbeeld. Het medisch leven in een Hollandse stad.

In 1252 is het oudste nog functionerende ziekenhuis te Delft gesticht. Onder de verschillende bezittingen van dit gasthuis nemen vier schilderijen van anatomische lessen een bijzondere plaats in. Aan de hand van deze afbeeldingen wordt een beeld geschetst van het medisch leven in Delft van de 17e en 18e eeuw.

16.00-16.30

Erwin Huizenga:

Tussen ratio en experimenta. Enkele Middelnederlandse casestudies.

Aan de hand van enkele Middelnederlandse chirurgische teksten zal worden

onderzocht hoe de in het Middelnederlands geschreven chirurgische kennis geworteld was in de Latijnse traditie, maar ook hoe de schrijvers ervan naar nieuwe wegen zochten. Zij pasten de op schrift gestelde kennis van hun voorgangers aan hun eigen inzichten aan, en durfden langzaam maar zeker steeds meer af te wijken van wat eeuwenlang gedoceerd was. Ze behoorden tot een nieuw type chirurg dat vanaf de veertiende eeuw in opmars was: schrijvend in een volkstaal, en voor een nieuw, niet-academisch publiek.

16.30 – ± 17.30.

Receptie.

Tijdens de koffie- en theepauze en de receptie zal Uitgeverij Verloren het boek *Tussen autoriteit en empirie* aan WEMAL-leden te koop aanbieden met een korting van € 5,- (normale winkelprijs ongeveer € 55,-) – zie de bon elders in deze W-mail.

De Drift bevindt zich op ongeveer 15 minuten loopafstand van Utrecht Centraal Station. Wie met de bus wil komen, neemt vanaf het station lijn 11, 3, of 4; uitstappen halte Janskerkhof. Het gebouw Drift 21 vindt men in de straat tegenover de bushalte, achter de Janskerk.

Wij hopen net als vorig jaar velen van jullie te kunnen begroeten op deze bijzondere WEMAL-studiedag.

Met vriendelijke groet, namens het bestuur,

Orlanda Lie

REPERTORIUM VAN RIA JANSSEN-SIEBEN

AANVULLINGEN V

OP HET REPERTORIUM VAN DE MIDDELNEDERLANDSE ARTES-LITERATUUR

L1. Inlassen op p. 91, onder lemma LAND- en TUINBOUW:

Handschriften: Groningen, RA, familiearchief van Ewsum, inv.nr. 277d: ed. (partim) HORSMAN e.a.

L2. Verbeteren, ibidem:

Drukken: Zie ook: 1560 Porta... wordt: 1566 Porta...

L3. Inlassen op p. 92, onder lemma LAPIDARIUM:

Handschriften: 's-Gravenhage, KB, KAW XXVIII: 2.30bis, ed. WEILER.

L4. Verbeteren, ibidem:

Leiden, UB, BPL 1753... wordt: Leiden, UB, Ltk. 1753...

L5. Schrappen, ibidem:

Cambridge, TC, O.9.31.

L6. Inlassen op p. 92, onder lemma LAXEERVOORSCHRIFT:

Drukken: Moderne editie: 1. KEIL [enz.],

2. D.A. WITTOP KONING, Niederländische Einblattdrucke über Heilmittel. In: *Die Schelenz-Stiftung II, 1954 bis 1972*. Bearbeitet von Herbert HÜGEL und Wolfgang-Hagen HEIN. Stuttgart, 1973, 183-204.

Zie ook: VL 6, 432-433 (KEIL)

L7. Inlassen op p. 92, onder lemma LEEFTIJDEN:

Handschriften: Brussel, KB, 15.642-51: 2.6, ed. BLOMMAERT.

Londen, BL, Add. 10.286: 2.6, ed.2. DE FLOU/GAILLIARD.

Drukken: Bartholomeus Boeckx, *Twaelf ouderdomme oft tijden der Menschen, gecompareert tegens de twaelf maenden van den jare*. Ed. J.F. WILLEMS, Berigten wegens eenige nederduitsche dichters. III. Bartholomeus Boeckx. In: *Belgisch Museum* 9 (1845) 196-199.

Zie ook: 1514 Tscep vol wonders, c. 83: sub MEDICIJNBOEK

L8. Schrappen, ibidem:

Drukken: Zie: 1531 Thuys der fortune: sub ASTROLOGIE

- L9. Inlassen op p. 93, na lemma LEVENSMIDDELENLEER:
lemma LEVERKRUID
Handschriften: Brussel, KB, 15.003-48, ed. De BACKER e.a.
- L10. Verbeteren op p. 93, onder lemma LICHAAMSOEFENING:
Zie: 1514 Magninus: sub GEZONDHEIDSREGELS
wordt: Zie: 1514 MAGNINUS MEDIOLANENSIS
- L11. Inlassen op p. 93, onder lemma LOTBOEK:
Handschriften: Brussel, KB, 15.589-623: 2.10, ed.2. JUNGMAN/Van GIJSEN.
- L12. Inlassen op p. 94, onder lemma LUNARIUM:
bij hs. 's-Gravenhage, KB, KAW XXVIII: 2.10: ed. WEILER.
- M1. Verbeteren op p. 95, onder lemma MAAGTRAKTAAT:
Hattem, SM, C5 wordt: Hattem, SM, C4
- M2. Verbeteren op p. 95, onder lemma MAANASPECTEN:
Drukken: 1514 Scip vol wonders: sub ASTROLOGIE
wordt: 1514 Tscep vol wonders: sub MEDICIJNBOEK
- M3. Inlassen op p. 95, onder lemma MAANDREGIMEN:
Handschriften: Brussel, KB, IV 1238: 2.50bis.
's-Gravenhage, KB, 133M27: 2.5, ed. BRAEKMAN.
- M4. Inlassen op p. 96, onder lemma MAANZODIOLOGIUM:
Handschriften: 's-Gravenhage, KB, KAW XXVIII: 2.10, 2.16, ed. WEILER.
Drukken: Zie: 1518 Thuys der fortune: sub ASTROLOGIE
- M5. Inlassen op p. 96, onder lemma MAGIE:
Zie ook: BEZWERING ...
Handschriften: Antwerpen, SB, 162B, ed. BRAEKMAN.
Brussel, KB, IV 1238: 2.11, ed. BRAEKMAN.
Gent, UB, 1272, ed. BRAEKMAN.
Hattem, GM, C5, ed.3. BRAEKMAN.
's-Gravenhage, KB, KAW XXVIII: 2.15, ed.2. BRAEKMAN.
Leiden, UB, Voss.Chym.6, ed. BRAEKMAN.
Londen, BL, Sloane 345, ed. BRAEKMAN.
Arnhem, RA, Fonds Gelderl., hs. Hof 4524, 1550, nr. 6, ed. BRAEKMAN.
Berlijn, PSB, germ.f. 751, Teil 6, ed. BRAEKMAN.
Brugge, RA, Crimboek der stad Brugge (1594-1607), ed. BRAEKMAN.

Brussel, KB, 4260, ed. BRAEKMAN.
 Brussel, KB, 15624-15641, ed.3. BRAEKMAN.
 Brussel, KB, II 2106, ed. BRAEKMAN.
 Brussel, KB, IV 958: 2.13, ed. BRAEKMAN.
 Erfurt, WAB, Ampl.D17: 2.2, ed.2. BRAEKMAN.
 Gent, UB, 697: 2.3, ed.9. BRAEKMAN.
 Gent, UB, 1021 A: 2.1, 2.2, ed. BRAEKMAN.
 Gent, UB, 1021 B, ed. BRAEKMAN.
 Kassel, LB, 8% Ms.med. 1, ed. BRAEKMAN.
 Kassel, LB, 8% Ms.med. 3, ed. BRAEKMAN.
 Kopenhagen, KB, GKS 1657, ed.2. BRAEKMAN.
 Kopenhagen, KB, GKS 1662 4%, ed. BRAEKMAN.
 Kortrijk, RA, Groeningeabdij, Renteboekje nr. 12, ed. BRAEKMAN.
 Londen, BL, Harley 1684, ed. BRAEKMAN.
 Parijs, BN, Lat. 6838 A, ed.3. BRAEKMAN.
 Rome, BV, Barber.lat. 186, ed. BRAEKMAN.
 Drukken: Zie: 1518 Thuys der fortune: sub ASTROLOGIE

M6. Verbeteren op p. 96:
 lemma MAGNINUS, Gezondheidsleer
 wordt: MAGNINUS MEDIOLANENSIS

M7. Inlassen op p. 97, onder lemma MATEN / METEN:
 Handschriften: Damme, Archief Sint-Janshospitaal.
 Mechelen, ABA, hs. Muizen 5: 2.7.
 Drukken: 1556 [?] De droghe natte ende langhe maten...
 Antwerpen, Jan Roelants.
 Ex. Londen, BL, 603.a.9 (5).
 1556 Alle vaten sightmen uutgheven wat sy inhebben [David Joriszoon].
 [Antwerpen ?], 1556.
 Ex. Londen, BL, 1217.i.16 (2); 3832.f.23 (4).

M8. Verbeteren op p. 98, onder lemma MATERIA MEDICA:
 Zie ook: alles vervangen door:
 CIRCA INSTANS / ORGANOTHERAPIE / KRUIDEN / MUMMIE

M9. Schrappen op p. 98, ibidem:
 Londen, BL, Sloane 4018b.
 Utrecht, UB, 694: 2.1.

M10. Inlassen op p. 99, onder lemma MEDISCHE RECEPTEN:
 Burgsteinfurt, FB, Hs. 15, ed. TEMMEN.

- M11. Schrappen, *ibidem*:
1484 Vergheringh der simpelder medicinen enz. [volledig schrappen]
- M12. Op p. 101, *ibidem*, is per vergissing een druk van 1552 terechtgekomen die chronologisch op p. 102 thuishoort.
- M13. Inlassen op p. 102, *ibidem*:
1553 [Johannes Schoover] *Medicinael bouc*. Inwendich ende uutwendich, Voir alle crancheidt des lichaems, die een mensce overcommen moghen Vanden hoofde totten Voeten: aen allen leden bysonderlinghe. Met noch ander ondersochte stucken voor diversche crancheden. Door Joannem Schoover Mathematicus te Norenberh. Ende M. Laurens Burres van .ix. Kercken. Nieuwelicx ghemaect Tot profijt van alle menscen. Op dat hem een ieghelijc sal moghen onderhouden in rechter ghesontheyt, zonder groote costen te doene. Ghetranslateirt uutten Hoochduytsche, In onser Vlaemscher tale.
Ieper, Joos Destree, 1553.
Ex. Gent, UB, Res. 490.
- M14. Inlassen op p. 106, onder lemma MEDISCH GEBED:
Handschriften: Hattem, SOH, C4: 2.19, ed. BRAEKMAN.
Leiden, UB, Ltk.303: 2.3.
- M15. Inlassen op p. 106, onder lemma MEDISCH GLOSSARIUM:
Zie ook: SYNONYMARIUM APOTECARIORUM
- M16. Inlassen op p. 106, onder lemma MEDISCHE DEONTOLOGIE:
Handschriften: Mechelen, SA, mag.ord. S.V., n° 1, ed. Van DOORSLAER.
- M17. Inlassen op p. 106, onder lemma MEDISCHE RECEPTEN:
Handschriften: Anholt, FSSB, 33: 2.1, 2.2.
Brussel, KB, 15.003-48: 2.1, ed. De BACKER e.a.
Brussel, KB, II 5225: 2.14ter, 2.21, 2.23.
Burgsteinfurt, FB, Hs. 5 [en niet: 19]: 2.3, 2.6, ed. TEMMEN.
Gent, KA, Hs. 15: 2.2, 2.4, ed. BRAEKMAN.
Gent, RA, Sint-Pietersabdij, ie r. 461: 2.2, ed. De BACKER.
's-Gravenhage, KB, 133M27: 2.2, 2.7, 2.9.
's-Gravenhage, KB, KAW XXVIII: 2.27, ed. WEILER.
Londen, BL, Sloane 3736: ed. BRAEKMAN.
Utrecht, GA, Stad I 818, ed. GERRITSEN-GEYWITZ.

M18. Inlassen op p. 108, onder lemma MELOTHESIA:

Drukken: Zie: 1514 Tseep vol wonders, c. 16: sub MEDICIJNBOEK

M19. Verbeteren op p. 109, onder lemma METAAL / METALLURGIE:

Drukken: 1556 Porta... wordt: 1566 Porta...

M20. Inlassen op p. 109, onder lemma METEOROGNOSE:

Zie ook: DONDERBOEK / WINDPROGNOSE / ZONNESCHIJNPROGNOSE

Handschriften: Brussel, KB, IV 1243: 2.8, ed. Van DIJK.

Drukken: Zie: 1518 Thuys der fortunen: sub ASTROLOGIE

M21. Inlassen op p. 110, onder lemma METROLOGIE:

Burgsteinfurt, FB, Hs. 5 [en niet 19]: 2.2, ed. TEMMEN

Mechelen, ABA, hs. Muizen 5: 2.7.

M22. Inlassen op p. 111, onder lemma MONSTERS:

Drukken: 1587 Een wonderlicke Beschrijvinghe van Vijff wonderlijcke Monsters die haer vertoont hebben boven de stadt van Luyck. Coopt, Leest ende merckt wel.

Alkmaar, Josse Willemsz. Duyt, 1587.

Ex.: ?

M23. Bij het lemma MUNT en MUNTSLAG (p. 111) zijn inmiddels een honderdtal teksten tevoorschijn gekomen, waarvan ik de lijst graag toestuur aan wie er belangstelling voor heeft.

M24. Inlassen op p. 123, onder lemma MUZIEK:

Handschriften: Brussel, KB, 10876-83, ed. De COUSSEMAKER.

Kamerijk, BM, Inv.nr. Mss. 125-128.

Londen, BL, Add. 35987.

Drukken: 1561 Souter liedekens ghecomponeert by G. Mes.

Antwerpen, Thielman Susato, 1561.

Ex. Londen, BL, K.8.a.12.

1600 (?) [Tonis van Warvershoef] Een suyverlick Boecken begrypende alle de Gheestelicke liedekens.

Amsterdam, H. Jansz. Muller.

Ex. Londen, BL, 3435, bb.43.

Ria Jansen-Sieben

OP KUURREIS NAAR AKEN EN BURTSCHIED IN 1554¹

In 1552 verscheen in Maastricht een boekje bij de drukker Jacob Bathen. Het had de titel *Van den warmen baden/ende in insunderheyt den genen die tot Aken sijn/wat crachte dat sy hebben/ende wie man sie gebruycken sal. Een seer nutlick boecxken/eerst in Latijn gemaect/ende daer nae overgeset in de nederduytse sprake door de Here Francisco Fabricio, Medecijn der Keyserlijcker stadt Aken*. Het werd geschreven door de geneesheer Franciscus Fabricius Ruremundanus: Franciscus Fabricius van Roermond. Het bevatte, naast een korte karakteristiek van de stad Aken en enkele kernpunten uit haar geschiedenis, een beschrijving van de warme baden in deze stad en van het nabijgelegen Burtscheid; met daarnaast een verklaring van de herkomst en de eigenschappen van het water zoals warmte en geneeskrachtige kwaliteit. Verder gaf Fabricius zijn lezers instructies voor het volgen van een badkuur in datzelfde minerale water. Het was een bewerking van een eerdere versie, die hij in het Latijn had geschreven². Zijn boekje was niet uniek: er waren zeer veel kuurreisgidsen in omloop. Soms behandelden de auteurs één badplaats, zoals Fabricius dat deed, soms beschreven ze vele badplaatsen, zoals bijvoorbeeld Georg Pictorius in *Badenfahrbüchlein. Gantz kurzer bericht von allerhand einfachten/und acht und dreissig componierter mineralischen teutsches lands wildbädern/wie man im baden und darvor/ordnung halten soll/welchen baden gut/und welchen böß/von der bader diet/und wie man allen zufallen die sich gemeinlich den badenden zutragen/begegnen soll* (1560).

Dit soort gidsen heeft veel met elkaar gemeen. Ze vertellen iets over de badplaats zelf, zoals pluspunten in de aanwezigheid van behoorlijk logies of de nabijheid van een goed voorziene apotheek. Ook een verklaring van de herkomst van het minerale water en de eigenschappen daarvan komen aan bod. Daarnaast geven ze instructies voor het volgen van een badkuur, inclusief de voorbereiding en de nazorg bij thuiskomst. Deze instructies waren gebaseerd op een stelsel van 12 leefregels dat in 1336 opgezet werd door de Italiaanse arts Petrus van Tussignano, die daarmee de bezoekers van het kuuroord Bormio van dienst wilde zijn. Dit *Regimen sanitatis* voor het kuurwezen was vanzelfsprekend zwaar schatplichtig aan de Galenische humoraalgeneeskunde.

Franciscus Fabricius Ruremundanus³ was, zoals zijn laatste naam aangeeft, afkomstig uit Roermond. Hij werd daar omstreeks 1495 geboren. Over zijn ouders is niets bekend, maar in ieder geval lieten ze hem in 1513 naar

Keulen gaan om daar te studeren. Het is hier, waar hij zijn 'grondige kennis van het Latijn en Grieks'⁴ opdeed en later (1524) de titel van *licentiatius medicina* verwerft. Vermoedelijk kort daarna verwisselt Fabricius Keulen voor Deventer, waar hij de functie van stadsarts heeft verkregen. Op grond van documenten in het Deventer stadsarchief kan aangenomen worden, dat Fabricius een tiental jaren later, in midden van de dertiger jaren, zijn functie als stadsarts neerlegde. Hij heeft zich waarschijnlijk daarna in Aken gevestigd, omdat het titelblad van de heruitgave van 1564 van de Latijnse versie van zijn badtraktaat hem vermeldt als *Medico Aquensi*. Hij moet omstreeks 1560 zijn overleden en begraven zijn in het Dominicanenklooster te Aken.

Fabricius is in het voorwoord van *Van den warmen baden...* volstrekt openhartig over zijn motieven⁵. Als eerste noemt hij de belangen van de stad Aken: het profijt en de welvaart die de bronnen op zullen leveren, niet alleen voor de stad en haar inwoners, maar ook voor de omliggende gemeenten. Dit motief zal zeker niet los staan van de acties van het stadsbestuur in de jaren 1538-1545, waarin het grote bedragen uitgegeven had om alle in de stad aanwezige badgelegenheden in handen te krijgen. Het oude, verwaarloosde Koningsbad in de binnenstad was gerenoveerd en voorzien van 5 nieuwe grote badbassins. Verder was aan de Hof een geheel nieuw badcomplex, het Quirinusbad, verzezen⁶.

Een ander motief voor Fabricius is zijn zorg voor de gezondheid van de kuurgasten. Tenminste voor hen die de baden uitsluitend gebruiken in geval van ziekte en niet voor het genoegen. Met een aparte tussenzin richt hij zich tot een speciale doelgroep: de bewoners van de Nederlanden. Zij hebben immers niet van dit soort baden en Aken is voor hen nu eenmaal het meest dichtbij. Je zou haast denken dat Spa, dat voor veel Nederlanders toch minstens even dichtbij is als Aken, helemaal niet bestaat.

Met deze zakelijke benadering, die dus zeker niet gespeend is van eigenbelang, is Fabricius geen uitzondering. De meeste 'kuur'auteurs hebben zakelijke belangen bij de plaats of de regio waar ze hun kuurreisgids over schrijven. En als zij dat zelf niet hebben, dan hun opdrachtgevers wel. Veel van de in die tijd 'pas ontdekte wonderbronnen'⁷ (bij voorkeur ontdekt door een herder of een boer of dankzij de wonderbaarlijke genezing van een of andere beroemdheid) waren immers het resultaat van doelbewuste 'projectontwikkelingsactiviteiten' door al dan niet stedelijke overheden en grondbezitters, die de voordelen van het zich ontwikkelende kuurtoerisme goed inzagen. Er moet voor hen in dat opzicht niet veel verschil zijn geweest tussen het kuurwezen en het pelgrimswezen: of je nu komt om je ziel te genezen of je lijf: omzet is omzet.

Tot welk publiek richt Fabricius zich eigenlijk met de 'nederduytse' bewerking van zijn Latijnse tekst? Dat valt af te leiden uit een van de andere motieven

die hij geeft voor de volkstalige bewerking: hij wil dat de vrucht en het nut van de kennis die hij overdraagt ook voor 'gemeine' mensen (i.e. mensen die niet voldoende Latijn kennen) toegankelijk zal zijn. Hij heeft het daarmee zeker niet over ongeletterden. Wel over mensen die konden lezen, voldoende geld hadden om een boek te kunnen kopen en zeker genoeg middelen om op kuurreis te gaan. Voor velen van hen zal de kuurreisgids, met haar kuurrichtlijnen, met tal van praktische tips en recepten, de toch wel onbetaalbare meereizende privé-arts vervangen hebben.

EEN BADKUUR⁸

Wanneer besluit iemand nu om op kuurreis te gaan? Zeker niet bij het aller-eerste pijntje of ongemak.

Een kuurreis is, zoals iedere reis van enige omvang, geen sinecure. Het reizen op zich is al niet gespeend van gevaar en het is lang niet altijd zeker dat de reiziger genezen van zijn kuurreis terug zou komen. Bovendien zijn 'ongevallen' tijdens het kuren niet uit te sluiten. Veel kuurgasten blijken niet tegen de vermoedenissen van het kuren bestand en het gebeurt nogal eens dat een kuurgast 's morgens dood, drijvend in het badbassin, werd aangetroffen. Bovendien betekent het toch voor veel mensen dat die weken in het kuuroord 'verloren tijd' zijn, behalve dan als je de reis naar of je verblijf in het kuuroord weet te combineren met een of andere vorm van belangenbehartiging, hetzij van economische of van politieke aard.

Een juist uitgevoerde kuur behoort drie fasen te hebben: de voorbereiding, de

**Dies puchlein saget
uns von allen paden
die vō natur heis sein**

kuur zelf, en de afsluiting van de kuur. Allereerst de essentieel geachte voorbereiding. Ze omvat drie stappen. Om te beginnen moet natuurlijk de *complexio* van de patiënt vastgesteld worden en moet er bepaald worden door welk type humorale verstoring hij geplaagd wordt. De astrologische situatie moet in kaart worden gebracht en de eigenschappen van het seizoen. De tweede fase is de keuze van de juiste minerale bron: iedere bron heeft immers zijn specifieke eigenschappen en zijn meest gunstige jaargetijde. Voor een gunstig kuurresultaat dienen al die elementen op elkaar te zijn afgestemd. Het mag duidelijk zijn: het is vakwerk dat onder geen beding aan een leek, hetzij 'oud wif' hetzij 'rondreizend geneesheer', overgelaten kan worden. Fabricius en zijn collega's waarschuwen, dreigend met de verschrikkelijkste gevolgen, voor zulke dommigheden. Want dergelijke ingewikkelde diagnoses kunnen toch alleen maar verantwoord gesteld worden door universitair opgeleide artsen!

Nadat het fundament voor een goede kuur is gelegd, kan er begonnen worden aan de derde stap in de voorbereiding, het uitbannen van de verkeerde humoren. Doorgaans gaat dat door middel van purgeren met behulp van een klisterspuit, maar het kan ook plaatsvinden via andere lichaamsopeningen zoals de mond, de neus, via darmen en blaas en niet te vergeten: de huid. Het is levensgevaarlijk om die purgatie na te laten. En natuurlijk kan ook dat alleen maar plaatsvinden onder het toezicht van een deskundige 'doctor' in de medicijnen.

Na die purgatie kan er verantwoord aan de tweede kuurfase begonnen worden: de badkuur zelf. Een paar dagen rust na de soms lange reis naar het kuuroord is aan te raden. Daarna kan de patiënt het water in. Het tijdstip van de dag moet daarbij goed gekozen worden. Het beste is een uur voor zonsopgang, maar er mag beslist nooit gebaad worden voordat al het vuil dat zich 's nachts in het lichaam heeft opgehoopt, verwijderd is. Daarna moet de patiënt eerst minstens een half uurtje wat wandelen. Dan kan hij het water in, maar hij moet daar rustig in gaan zitten. Meteen er in plonzen wordt gezien als schadelijk. Tijdens die uren in het water mag er niet gegeten, gedronken en zeker niet geslapen worden. Dat slapen is een probleem. Bij een badkuur die na de opstartfase goed op gang is, brengt men vele dagen en vele uren aaneengesloten in het water door. Om in slaap vallen tegen te gaan en de verveling van dat uren stilzitten te verdrijven, adviseert Fabricius ervoor te zorgen bezig te blijven met bijvoorbeeld spelletjes, een goed gesprek in vrolijk gezelschap, het lezen van een goed boek of het maken van muziek.

Alles tijdens de kuur moet er op gericht zijn de overvloedige kwade humoren af te voeren en weer een gezond evenwicht in de interne sappenhuishouding tot stand te brengen. Dat betekent een streng leefregiem waarin de uren die men in het bad doorbrengt, de tijden waarop geslapen en gegeten mag worden zorgvuldig op elkaar, op de *conditio*, de aard van het minerale water en het

seizoen zijn afgestemd. Het spreekt vanzelf dat ook een voedingsregiem daar een onderdeel van is.

Kuurgasten die tussen de badsessies door uit het water komen, moeten meteen een, bij voorkeur witte linnen, badmantel omslaan, zodat er geen wind of kou bij het lichaam kan komen. Dit advies is gebaseerd op de geldende ideeën over bouw en functie van de huid, waarbij de poriën gezien worden als openingen, die humoren van binnen naar buiten, maar ook vice versa toe kunnen laten. Door het warme water van het bad zijn de poriën wijd open gaan staan. Dat is ook nodig, omdat op die manier de kwade humoren het lichaam van de zieke kunnen verlaten. Maar op grond van datzelfde principe kunnen ze ook kwade 'dampen' van buiten af toelaten, waardoor het genezingsproces geheel teniet kan worden gedaan.

Het optreden van bijverschijnselen zal niet verbazen. Zoveel uren in warm mineraal water doorbrengen heeft consequenties, onder andere voor de huid: die gaat vervellen en ontsteken en de kans op koorts is groot. Tegenwoordig noemen we dit 'bad-dermatitis'. Voor veel kuurgangers is optreden van dit verschijnsel het uur der waarheid, iets waar doelbewust naar wordt toegewerkt. Het betekent voor hen, dat de kuur effect begint te krijgen: de huid is immers de verzamelplek van al die viezigheid en de optredende koorts betekent dat de kwade humoren het lichaam aan het verlaten zijn. Fabricius en zijn collega-auteurs denken over dit streven verschillend: de ene vindt het onzin, de ander laat het afhangen van de kwaal, van de *complexio* en van het soort water waarin wordt gebaad. Of van de rijkdom van de kuurganger. Omdat het, mét het weer genezen van de huid, een langdurig proces is, is dat dus iets dat alleen voor de welgestelden onder hen is weggelegd.

Korte badkuren duren een dag of tien maar een volledige kuur neemt toch gauw drie weken tot een maand in beslag. Het is de bedoeling, dat het aantal baduren daarbij langzaam wordt opgebouwd tot acht tot tien uur per dag in twee perioden van 4 à 5 uur, om daarna langzaam weer te worden teruggebracht. Veel kuurgasten houden zich, om kosten te sparen, niet aan dat advies en 'souperen' al hun noodzakelijk geachte baduren achter elkaar op, zonder regelmatig het water uit te komen. Het is een van oorzaken van die 'ongevallen'.

Fabricius besluit zijn boekje met een wijze raad aan zijn lezers. Een wijze raad die vele auteurs hun lezers meegeven, ook als richtlijn voor het leven thuis, na het afsluiten van de kuur. Ik geef deze raad graag door:

"Tot slot is het ook nodig, dat men alle grote zorgen en verdriet uit het hart bant en zich verre houdt van boosheid en gram. Je kunt beter jezelf moed inspreken en vrolijk zijn. Want door zwaarmoedigheid ontstaan slechte humoren, en zoals Plato heeft aangetoond, kan een lichaam niet gezond worden, zolang de geest en het gemoed ontregeld zijn."⁹

Het laat zien dat het stempel van 'losbandigheid', dat het kuur- en badleven in de zestiende eeuw zo dikwijls opgedrukt krijgt, toch in een wat genuanceerder licht gezien moet worden.

Fabiola I.W.M. van Dam

NOTEN

- 1 Dit artikel is gebaseerd op de scriptie *Van den warmen baden... wat crachte dat sy hebben/ende wie man sy gebrucken sal. Een poging tot reconstructie van een zestiende-eeuwse kuurreis. Vijf kuurreisgidsen onderzocht*. Utrecht, 2002. Het materiaal is opgenomen in een promotieonderzoek naar de laatmiddeleeuwse en zestiende-eeuwse badcultuur aan de Vrije Universiteit van Amsterdam.
- 2 Franciscus Fabricius Ruremundanus, *De balneorum naturalium praecipe eorum, quae sunt Aquisgrani et Porceti, natura et facultatibus, et quae ratione illis utendum sit, libellus perutilis*. Keulen, 1546.
- 3 De schets van Fabricius' leven is gebaseerd op Karin Steinhart, *Franciscus Fabricius Ruremundanus: 'De balneorum naturalium libellus', Franz Schmitzens 'Wildbäderüchlein' und die Anfänge der Aachener balneologische Literatur* (1985), tenzij anders aangegeven.
- 4 *Bibliographie nationale de Belge*.
- 5 Bij parafrases van Fabricius' tekst heb ik gebruik gemaakt van de transcriptie van Karin Steinhart (1985), tenzij anders aangegeven.
- 6 Wilhelm Hofmann, 'Die städtebauliche Entwicklung der Badebezirke in Aachen und Burtscheid 1656-1950'. In: *Das alte Aachen. Seine Zerstörung und Wiederaufbau*. 1953.
- 7 Waarvan bijvoorbeeld een klein pamfletje getuigt: *Van d'wonderlijck neu water/dwelcke alderhande siecten ende ghebreken gheneest*. Antwerpen, 1554. Het gaat hier over Pyrmont, een allesbehalve 'recente' bron. Ex Bibliotheek Universiteit van Amsterdam, plaatsingsnr. 652 J. 34.
- 8 De illustratie bij dit artikel is afkomstig van de voorpagina van Hans Folz, *Dies püchlein saget uns von allen paden die von natur heiß sein. Was natur sie haben und wie man sich dar in halden sol*. Ca 1480 gedrukt te Neurenberg. Het is de eerste kuurgids in een volkstaal. Een facsimile herdruk uit 1896 bevindt zich in Universiteitsbibliotheek Utrecht, die zo vriendelijk was toestemming te geven voor gebruik.
- 9 Fabricius Franciscus Ruremundanus, *Van den warmen baden....* Maastricht, 1552, Bvij. Vertaling van mijn hand.

RECENT VERSCHENEN LITERATUUR EN RECENSIES

B. van den Abeele, '[Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie, en L.M. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing van de Middelnederlandse artesliteratuur*. Hilversum, 2002. Artesliteratuur in de Nederlanden 1]'. In: *Scriptorium. Bulletin Codicologique* 56 (2002), dl. 2, p. 172*.

Bespreekt daarnaast ook heel kort iedere bijdrage in deze bloemlezing afzonderlijk, met vooral aandacht voor de handschriften waarop de edities berusten:

- Veerle Fraeters (p. 107-132 in de bundel): p. 179*;
- Erwin Huizenga (p. 169-194): p. 200*-201*;
- Orlanda Lie (p. 195-215): p. 216*;
- Christianne Muusers (p. 147-167): p. 231*;
- Ben van der Have (p. 37-62): p. 279*;
- Hans van Dijk (p. 133-145): p. 279*;
- Annelies van Gijsen (p. 63-83): p. 279*;
- Lenny Veltman (p. 85-105): p. 279*.

M. Bougard (ed.), *Alchemy, Chemistry and Pharmacy. Proceedings of the XXth International Congress of History of Science (Liège, 20-26 July 1997)*. Vol. 18. Turnhout, 2002. *De Diversis Artibus* 61 (NS 24).

N. Bouloux, *Culture et savoirs géographiques en Italie au XIVe siècle*. Turnhout, 2002.

A. Bovey, *Monsters & Grotesques in Medieval Manuscripts*. Toronto, 2002.

W.L. Braekman, 'Een anonieme middeleeuwse alchemist-goudmaker aan het werk (ca. 1500)'. In: *Verslagen en mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* (2003), p. 97-139.

Betreft editie van 34 korte alchemistische Middelnederlandse prozateksten in handschrift Londen, British Library, Sloane 1416, fol. 172-185v. Met zeer goed glossarium van technische termen (p. 131-138), dat niet alleen de complexe alchemistische inhoud van de teksten ontsluit, maar ook treffend opnieuw laat zien hoeveel deze teksten kunnen bijdragen aan onze kennis van de woordenschat van het Middelnederlands: ruim een derde van de lemma's ontbreekt in het MNW in deze betekenis of zelfs geheel.

- S. vanden Broecke, *The Limits of Influence. Pico, Louvain, and the Crisis of Renaissance Astrology*. Leiden, 2003. *Medieval and Early Modern Science* 4.
- V.L. Bullough, *Universities, Medicine and Science in the Medieval West*. Aldershot, [verschijnt 2004]. *Variorum Collected Studies Series* 781.
- A. Carmichael, 'Plague and more plagues (Review Essay)'. In: *Early Science and Medicine* 8 (2003), nr. 3, p. 253-266.
Bespreekt literatuur op het gebied van de pest en andere plagen vanaf de veertiende eeuw tot in de Renaissance.
- G. Claassens, '[Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie, en L.M. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing van de Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum, 2002. *Artesliteratuur in de Nederlanden* 1]'. In: *Leuvense Bijdragen* 91 (2002), *Kroniek*, nr. 2, p. 501-503.
- P. de Clerq, '[Recensie van: H.F.J. Horstmanshoff, A.M. Luyendijk-Elshout, F.G. Schlesinger e.a. (ed., vert. en comm.), *The Four Seasons of Human Life. Four Anonymous Engravings from the Trent Collection*. Rotterdam [etc.], 2002. *Panthaleon Reeks* 32. (Met CD-rom.); zie *W-mail* 3 (2002), nr. 2, p. 19]'. In: *Gewina. Tijdschrift voor de Geschiedenis der Geneeskunde, Natuurwetenschappen, Wiskunde en Techniek* 26 (2003), nr. 2, p. 120.
- S.K. Cohn, *The Black Death Transformed. Disease and Culture in Early Renaissance Europe*. New York, 2003.
- S. Corbellini, '[Recensie van: J. de Bruijn-van der Helm, F. van Buuren, M. van Donkelaar, G. Gerritsen-Geywitz en O. Lie (ed.), in samenwerking met R. Jansen-Sieben en J. van Aelst, *Een koopman in Venetië. Een Italiaans-Nederlands gespreksboekje uit de late Middeleeuwen*. Hilversum, 2001. *Middelnederlandse tekstedities* 6]'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 119 (2003), 2, website: www.leidenuniv.nl/host/mnl/tntl, Web p. 54.
- P. van Dam en J.M. van Winter (red.), *Theorie, praktijk en verbeelding van de vasten*. Themanummer *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis* 29 (2003), 3.
Over de middeleeuwse eetcultuur.
- F. Dominguez Reboiras, P. Vittalba-Varneda en P. Walter (ed.), *Arbor scientiae. Der Baum des Wissens von Ramon Llull. Akten des Internationalen Kongresses aus Anlass des 40-jährigen Jubiläums des Raimundus-Llullus-Instituts der*

- Universität Freiburg, 29. September – 2. Oktober 1996. Turnhout, 2002.
Instrumenta patristica et mediaevalia 42. Subsidia Lulliana 1.
- M. Elsackers, 'Abortion, poisoning, magic and contraception in Eckhardt's *Pactus Legis Salicae*'. In: W. Pijnenburg, A. Quak en T. Schoonheim (ed.), *Quod Vulgo Dicitur. Studien zum Altniederländischen*. Amsterdam, 2003, p. 233-267. *Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik* 57.
- H. van Engen e.a. (red.), *Tijd in de Middeleeuwen*. Themanummer *Madoc* 17 (2003), nr. 4.
- J. R. Enterline, *Erikson, Eskimos & Columbus. Medieval European Knowledge of America*. Baltimore, 2002.
- R. French, *Canonical Medicine. Gentile da Foligno and Scholasticism*. New York, 2001. [Recensie door J. Ziegler in: *Isis. An International Review Devoted to the History of Science and its Cultural Influences* 94 (2003), p. 141-143.]
- C. Frugoni en W. McCuaig, *The Middle Ages on the Bridge of Your Nose. Glasses, Buttons, and Other Medieval Inventions*. Columbia, 2003.
- M. Grant, *Galen on Food and Diet*. Londen [etc.], 2000.
- R. van Hee, 'The Evolution of Surgery in the Low Countries During the Sixteenth Century'. In: *Sartoniana* 15 (2002), p. 97-153.
Hoewel niet direct betrekking hebbend op de Middeleeuwen, toch van groot belang vanwege de zeer rijke inhoud en overvloedig illustratiemateriaal.
- H.L. Houtzager, 'De geneeskundige verzorging in het verleden'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 9 (2003), p. 154-161.
Concentreert zich vooral op de zestiende en zeventiende eeuw; uitbundig geïllustreerd.
- H.L. Houtzager en O.P. Bleker, 'Anatomie en fysiologie van het foetale hart en de bloedvaten. Overzicht van de theorieën die over deze onderwerpen in de 16de en 17de eeuw zijn ontwikkeld'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 9 (2003), nr. 5, p. 294-305.
- E. Huizenga, *Tussen autoriteit en empirie. De Middelnederlandse chirurgieën in de veertiende en vijftiende eeuw en hun maatschappelijke context*. Hilversum, 2003. *Artesliteratuur in de Nederlanden* 2.

- D. Jacquart, 'Hippocrate astrologue au Moyen Âge'. In: *Revue de philosophie ancienne* 19 (2001), 2, p. 77-86.
- J. Janssens en D. de Smet (ed.), *Avicenna and his Heritage. Acts of the International Colloquium. Leuven & Louvain-la-Neuve, September 8-11-1999*. Leuven, 2002. Ancient and medieval philosophy. Series 1 / Université catholique de Louvain. Institut supérieur de philosophie. Centre De Wulf-Mansion 28.
- G. Keil, 'Sudhoff and Medical History. The Germanist Medievalist'. In: *Scientiarum Historia* 29 (2003), nr. 1, p. 67-92.
Biografisch artikel over één van de belangrijkste pioniers op het gebied van de geschiedenis van de geneeskunde.
- G.R. Keiser, 'Two Medieval Plague Treatises and Their Afterlife in Early Modern England'. In: *Journal of the History of Medicine and Allied Sciences* 58 (2003), nr.3, p. 292-324.
Lang maar interessant artikel over de receptie van twee laatmiddeleeuwse/vroegmoderne pesttraktaten in Engeland, met name in relatie tot religieuze aspecten.
- J. Van Keymeulen, M. Adriaen en G. Marechal (ed.), *In Der Sieker Dienste. De oudste ambtelijke tekst in het Nederlands*. Gent, 2003. [Uitgave van de Vakgroep Nederlandse Taalkunde van de Universiteit Gent en het Algemeen Ziekenhuis Maria Middelaars St.-Jozef (Gent)].
Uit de begeleidende tekst in *Neder-I*, 0306.b: 'Het oudste in origineel bewaarde Nederlandstalige ambtelijke stuk is de tekst van de 'Statuten van de Gentse Leprozerie' uit 1236. Hij werd meer dan 50 jaar geleden ontdekt door Maurits Gysseling, die er ook de tekstuittgave van verzorgde. In *In der Sieker Dienste* wordt het handschrift integraal in facsimile (vierkleurendruk) uitgegeven, en parallel daarmee de tekstuittgave van Gysseling en een vertaling in modern Nederlands door Jacques Van Keymeulen. Het boek bevat ook een artikel van Griet Marechal over 'lepra en leprozen' in Vlaanderen. In *der Sieker Dienste* is te verkrijgen in de Gentse stadswinkel (Woodrow Wilsonplein) voor € 5,- en bij Mark Adriaen, AZ Maria Middelaars / Sint-Jozef, Kortrijksesteenweg 1026, 9000 Gent, mark.adriaen@azmmsj.be, mits € 7,50 (inclusief verzendingskosten) overgeschreven wordt op rekening 290-0387150-44 met vermelding "Leprozerie".'
- B.-A. Lamberg en H. Solin, 'The Thyroid gland in Anothomia Mundini and in the Commentaria of Berengarius'. In: *Sudhoffs Archiv. Zeitschrift für wis-*

senshaftsgeschiede 86 (2002), p. 171-180.

Gecompileerd en erg technisch maar boeiend artikel over de anatomie van de schildklier ('thyroid gland') en de nek in laatmiddeleeuwse anatomische werken.

A.Th. Lantink-Ferguson, 'A Fifteenth-Century Illustrated Notebook on Rotary Mechanisms'. In: *Scientiarum Historia* 29 (2003), nr. 1, p. 3-66.

Zeer lang, maar bijzonder boeiend stuk over een heel bijzondere Latijnse autograaf over tandwielen (vgl. voor een vergelijkbaar onderwerp *W-mail*, jg. 1, nr. 2). Met prachtige, duidelijke zwart-wit facsimile's van het hele handschriftje, een editie van de Latijnse tekst en een Engelse vertaling. Uit de samenvatting (p. 13): 'Codex 5153 * [nl. van de Österreichische Nationalbibliothek, Wenen] is een soort van geïllustreerd notaboek uit de eerste helft van de veertiende eeuw. Het handschrift telt slechts 11 folio's. Het betreft een uniek exemplaar [...]. De auteur genoot een universitaire opleiding [...]. De tekst handelt over verschillende soorten tandwielen, hun combinaties en toepassingen. De auteur geeft enkele bijzonder originele voorbeelden. Hij beschrijft en schetst onder meer een zeer vroege toepassing van stoomkracht en neemt een kritische houding aan ten aanzien van verschillende soorten perpetua mobilia. Zijn tekeningen van diverse vogelvalen, toestellen en eekhoornmolens zijn origineel.'

G. Maréchal, 'Lepra en leprozen'. In: J. Van Keymeulen, M. Adriaen en G. Marechal (ed.), *In Der Sieker Dienste* [...]. Gent, 2003, p. 39-44. [Zie hierboven.]

M.A. Meadow en A.C.G. Fleurkens (ed.), Symon Andriessoon, *Duytsche Adagia ofte Spreecwoorden. Antwerp, Heynrick Alssens, 1550*. In Facsimile, Transcription of the Dutch Text and English Translation. With two introductory texts by S.A.C. Dudok van Heel and H. Roodenburg

Facsimile-editie van één van de oudste spreekwoordenboeken. Uit de *Nieuwsbrief van Verloren*: 'This book presents to the modern reader the only known sixteenth-century collection of Dutch language proverbs to provide explanations of its adages. Published in 1550, at the height of a frenzied period of proverb book compilation and publication in the Low Countries, Symon Andriessoon's *Duytsche adagia ofte spreecwoorden* is a unique resource of interest not only to paroemiologists, but also to scholars of Dutch philology, history and culture. In order to provide the fullest possible access to this important source, Andriessoon's book is presented in a series of formats: a facsimile reproduction of the original; a diplomatic transcription with philological annotations to modern Dutch; and an English translation, also annotated. The text is then framed by a corresponding interpretative apparatus: an introduction

on proverb scholarship in the Netherlands; information concerning Symon Andriessoon; a philological commentary; and Dutch and English indices.'

W. Metzger, *Handel und Handwerk des Mittelalters im Spiegel der Buchmalerei*. Graz, 2002.

E. Neuenschwander en L. Bouquiaux (ed.), *Science, Philosophy and Music. Proceedings of the XXth International Congress of History of Science (Liège, 20-26 July 1997)*. Vol. 20. Turnhout, 2003. De Diversis Artibus 63 (NS 26).

S. Page, *Astrology in Medieval Manuscripts*. Toronto, 2002.

J. Rocca, 'Galenic Dietetics'. In: *Early Science and Medicine* 8 (2003), p. 44-51. [= Recensie-essay over Grant 2000, zie hierboven.]

M. Schoonderwoerd, '[Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie, en L.M. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing van de Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum, 2002. Artesliteratuur in de Nederlanden 1]'. In: *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 119 (2003), 2, website: www.leidenuniv.nl/host/mnl/tntl, Web p. 52-53.

A. Smets, '"Kennis"-making met de Middelnederlandse Artesliteratuur'. In: *Madoc. Tijdschrift over de Middeleeuwen* 17 (2003), nr. 1, p. 48-50. [Recensie van: E. Huizenga, O.S.H. Lie, en L.M. Veltman (ed.), *Een wereld van kennis. Bloemlezing van de Middelnederlandse artes-literatuur*. Hilversum, 2002. Artesliteratuur in de Nederlanden 1.]

M. Spiesser (ed.), *Une arithmétique commerciale du XVe siècle: le Compendy de la pratique des nombres de Barthélemy de Romans*. Turnhout, 2003. De Diversis Artibus.

R.E.V. Stuip (red.), *Niet alleen muziek. In memoriam Kees Vellekoop*. Hilversum, 2003. Utrechtse Bijdragen tot de Mediëvistiek 20.

Bundel ter ere van de in 2002 overleden hoogleraar Kees Vellekoop. Behandelt diverse aspecten van de Middeleeuwse muziek.

J. Tulkens (ed.), *Nicolaes Cleynaerts 1493-1542: de merkwaardige reisavonturen van een 16de-eeuwse humanist, arabist en islamdeskundige*. Leuven, 2002.

G. l'E. Turner, *Renaissance Astrolabes and Their Makers*. Aldershot, 2003. Variorum Collected Studies Series 766.

R. van Uytven, *De papegaai van de paus. Mens en dier in de Middeleeuwen*. Leuven, 2003.

R. Vollmuth, *Traumatologie und Feldchirurgie an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*. Stuttgart, 2001. Sudhoffs Archiv Beihefte 45.

[Recensie: G. Baader, in: *Early Science and Medicine* 8 (2003), nr. 3, p. 271-272.]

J. Vrebos, 'De mooiste anatomische dissectiescènes van de mens vóór Vesalius'. In: *Geschiedenis der Geneeskunde* 9 (2003), p. 132-138.
Schitterend en kleurrijk geïllustreerd.

N.Y. Wu (ed.), *Ad Quadratum. The practical Application of Geometry in Medieval Architecture*. Aldershot, 2002. Avista. Studies in the History of Medieval Technology, Science and Art.

Uit de catalogus van Ashgate (2003): 'Considering practical geometry and how it may have been applied in the design of medieval architecture, these 11 papers by an international team of contributors, together with an introduction by Eric Fernie, present an up-to-date look at the latest scholarship covering an area from Carolingian Germany and Romanesque Italy to Crusader Cyprus and gothic France. Figures largely generated by computer-assisted design (CAD) programs illustrate the applications of geometry and metrology, using new technology to overcome the limitations of earlier analysis of plans. These papers present the current state of thinking on the uses of geometry in medieval architecture, providing essential reading to historians of art, history, and science in the Middle Ages.'

M.-T. Zenner (ed.), *Villard's Legacy. Studies in Medieval Technology, Science and Art in Memory of Jean Gimpel*. Aldershot, [verschijnt 2004]. Avista. Studies in the History of Medieval Technology, Science and Art.

Erwin Huizenga

Aankondiging Colloquium

WETENSCHAP IN VERTALING LATIJNSE EN VERNACULAIRE VERTALINGEN VAN WETENSCHAPPELIJKE TEKSTEN IN HET MIDDELEEUEWSE EUROPA

**KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
27-29 MEI 2004**

Onder de auspiciën van het Instituut voor Middeleeuwse Studies en in het kader van het onderzoeksproject "De vertaling van middeleeuwse biologische traktaten", organiseren wij een internationaal colloquium gewijd aan de middeleeuwse vertalingen van wetenschappelijke traktaten in West-Europa, zowel van het Grieks naar het Latijn, als van het Latijn naar de volkstaal. Deze vertalingen zullen in het bijzonder bestudeerd worden vanuit een linguïstische (vooral lexicale), filologische of historische invalshoek. Hierbij wordt voorrang verleend aan de wetenschapsgebieden biologie, geneeskunde, astronomie en fysica, aangevuld met studies over encyclopedieën.

Organisatie: Prof. Dr. M. Goyens e.a.

Voor bijkomende informatie kan u zich steeds wenden tot An Smets, K.U.Leuven - Faculteit Letteren, Departement Linguïstiek, Blijde-Inkomststraat 21, B - 3000 Leuven, Belgium
(e-mail: an.smets@arts.kuleuven.ac.be of fax: +32/16/324767)
of Dr. Maria Fredriksson, K.U.Leuven - Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, Aristoteles Latinus, Kardinaal Mercierplein 2, B - 3000 Leuven, Belgium
(e-mail: maria.fredriksson@hiw.kuleuven.ac.be of fax: +32/16/326311).

BESTUUR**Orlanda S. Lie, voorzitter**

Universiteit Utrecht
Trans 10, 3512 JK Utrecht
030-2538324
Orlanda.Lie@let.uu.nl

Privé:

Peppinghof 39,
1391 BB Abcoude
0294-284081

Erwin Huizenga, secretaris

Privé:
Albrondaheerd 27,
9737 RB Groningen
050-5414712
erwin.huizenga@planet.nl

Lenny Veltman, penningmeester

Privé:
Duizendschoonstraat 18c,
3051 SE Rotterdam
010-4614030
l.thart@chello.nl

LEDENADMINISTRATIE

Gerrit Verbeek (zie REDACTIE)
De adreslijst van de leden wordt op
verzoek per e-mail toegezonden.

Contributie: E 10,- per jaar

W-MAIL

Tijdschrift van de Werkgroep
Middel nederlandse Artes-Literatuur
(WEMAL)
ISSN 1570-6133
Jaargang 4 (2003) nummer 1

REDACTIE**Jaap Staal**

Ribeslaan 92, 3053 MS Rotterdam
010-2850644
j.staal@consunet.nl

Gerrit Verbeek

Stieltjeslaan 33, 1222 RD Hilversum
035-6857712
g.c.r.verbeek@chello.nl

Noor Versélewel de Witt Hamer

Lindenlaan 42, 5595 AM Leende
040-2065220
noorvdwh@planet.nl

VORMGEVING EN DRUK

Teo van Gerwen - Design, Leende

Omslagillustratie uit: A. Roob, *Alchemie & mystiek*. Keulen 1997, p. 282.
Illustratie p. 12: ter beschikking
gesteld door Universiteitsbibliotheek,
Universiteit Utrecht